

‘मदन भण्डारी’ छवि निर्माणमा प्रकाशनको भूमिका

रमेश राई

विषयप्रवेश

२०५० जेठ ३ गते नेपाली राजनीति अझ विशेष गरी नेपालको वाम राजनीतिमा एउटा भुइँचालो गयो । नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी (नेकपा एमाले) का तत्कालीन महासचिव मदन भण्डारी चढेको जीप चितवन जिल्लाको दासढुंगा गा.स. दुर्घटनाग्रस्त हुँदा उनको मृत्यु भयो ।^१ त्यो घटना साँझ ५:३५-५:४० को बीचमा भएको अनुमान छ (पोखरेल २०५०) । नेकपा (एमाले) का कार्यकर्तासमेत रहेका जीपका चालक अमर लामा^२ भने जीवित रहेको यो घटनालाई धेरैले ‘सुनियोजित/षड्यन्त्रमूलक हत्या’ भनेका छन् भने कतिपयले चाहिँ ‘सामान्य दुर्घटना’ मात्र । विभिन्न चारओटा छानबिन आयोगका

---

^१ यो दुर्घटनामा नेकपा (एमाले) को संगठन विभागका तत्कालीन प्रमुख जीवराज आश्रितको पनि मृत्यु भएको थियो ।

^२ अमर लामा चालक मात्रै थिएनन् । दासढुंगा दुर्घटना भएको अवधिमा उनी १२ ओटा सार्वजनिक भूमिका निर्वाह गरिरहेका व्यक्ति थिए । नेकपा (एमाले) सँग जोडिएका भ्रातृ संगठन र सहयोगी संगठनका छओटा जिम्मेवारीमा थिए भने सामाजिक संघसंस्थासँगको आबद्धता पनि छोटै थियो (लामा २०५३) ।

प्रतिवेदनबाट पनि उक्त 'हत्या' वा 'दुर्घटना'को कारण अभै थाहा हुन सकेको छैन । र, प्रत्येक वर्ष जेठ ३ गतेको वरपर दुर्घटनाबारे सार्वजनिक वृत्तमा अनेकन् प्रश्न उठाइन्छन् । सार्वजनिक रूपमा घटनाको स्मरणलाई ताजा गराउनेभन्दा पनि राजनीतिक सक्रियताको आभास दिने एवं नागरिकको सहानुभूति लिने प्रयासमा यसो गरिन्छ ।

यस लेखमा दुर्घटनाको कारण नभई राजनीतिमा स्थापित 'मदन भण्डारी' भन्ने छवि निर्माणको विषयमा चर्चा गरिएको छ । दुर्घटनाले मात्र नभई भण्डारी 'प्रभावकारी र प्रखर वक्तृत्वकला तथा नवीन विचारका प्रवर्तक'का कारण 'अद्वितीय क्षमता' भएको व्यक्तिका रूपमा नेपाली राजनीति (विशेष गरी वाम राजनीतिक वृत्तमा) मा उभ्याइएका छन् । मदन भण्डारीले नेपालको वाम राजनीतिलाई लोकतन्त्रीकरण गर्न योगदान गरेका थिए भन्ने बुभाइका आधारमा उनको यस्तो छवि निर्माणको सहसम्बन्ध केलाउने प्रयास यस लेखमा गरिएको छ ।

यो अध्ययनका क्रममा दासढुंगा दुर्घटनापछिका एक महिनाभरिका *कान्तिपुर* दैनिक, *गोरखापत्र* दैनिक, *द राइजिङ नेपाल* दैनिक हेरिएको थियो । त्यहाँ समेटिएका मदन भण्डारी र दासढुंगासँग सम्बन्धित समाचार, लेख, विचारलाई सूचनाको प्रमुख स्रोतका रूपमा लिइएको छ । त्यस बेलाका साप्ताहिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित दासढुंगा दुर्घटनासम्बन्धी सम्पादकीयहरू *मदन-आश्रित श्रद्धाञ्जलि स्मारिका* (पोखरेल २०५०) मा छापिएको हुनाले उक्त स्मारिकाबाट आवश्यक सूचना लिइएको छ । मासिक म्यागेजिनहरू *सूर्य*, *मूल्यांकन*, *नवयुग* र *धौलागिरी सन्देश*का मदन भण्डारी अथवा दासढुंगा दुर्घटना विशेषांकहरू पनि यो अध्ययनका क्रममा हेरिएको थियो । यसबाहेक मदन भण्डारीबारे निस्किएका सबैजसो प्रकाशित पुस्तकको अध्ययन पनि गरिएको थियो । ती पुस्तकका प्रवृत्ति र विषयवस्तुका आधारमा मदन भण्डारीप्रतिको सार्वजनिक चासो र बुभाइबारे अध्ययन गरिएको हो ।

नेकपा (एमाले) निकट व्यक्तिहरूसँग औपचारिक/अनौपचारिक रूपमा गरिएको अन्तर्वार्ताले प्रकाशनमा रहेका विवादित विषय तथा दुविधाप्रति प्रस्ट हुन सहयोग गरेको थियो । अन्य अन्तर्वार्ताले छवि निर्माणको सैद्धान्तिक बाटो पहिल्याउन मद्दत गरेको छ । मदन भण्डारी र दासढुंगासम्बन्धी पत्रपत्रिका र पुस्तकको कभरेज तथा अन्तर्वार्ता सूचनाका मुख्य स्रोत हुन् ।

यो लेख तीन खण्डमा संरचित छ । पहिलो खण्डमा छवि निर्माणका सैद्धान्तिक पक्षलाई जस्ट र क्रिगलरको ढाँचामा बाँधेर छलफल गरिएको छ ।

दोस्रो खण्डमा दासढुंगा दुर्घटनासँग जोडिएका छानबिन आयोगका प्रतिवेदन र त्यसले सिर्जना गरेको अन्याय वा रहस्यलाई छवि निर्माणमा उपयोग गरेको विषय उदाहरणको छ । तेस्रो खण्डमा पत्रपत्रिकाले समाचार, लेख तथा सम्पादकीयमार्फत दिएको प्राथमिकता र पुस्तकका विषयवस्तुले मदन भण्डारीको छवि निर्माणमा के भूमिका निर्वाह गर्‍यो भन्ने छलफल गरिएको छ । पत्रपत्रिका र पुस्तक मदन भण्डारी छवि निर्माणको आधार हो भन्ने विषयमा विश्लेषणको प्रयत्न गरिएको छ ।

छवि निर्माणका सैद्धान्तिक पक्ष

‘छवि निर्माण’ अंग्रेजी भाषाको ‘इमेज बिल्डिङ’को नेपाली रूपान्तर हो । छवि निर्माण प्रतिफलको आशा राखेर गरिने एक प्रकारको लगानी हो । राजनीतिमा पनि उत्पादनको आशामा लगानी गरिन्छ । नेपाली वाम-आन्दोलनले लामो समयदेखि गरेको लगानीको नयाँ उत्पादन हो, मदन भण्डारी ।^३ यसैको प्रभावकारिता मापन नै आज मदन भण्डारीको नाममा गरिने क्रियाकलापसँग जोडेर हेर्न मिल्छ । छवि निर्माण एकल प्रयास, एकपक्षीय तयारी वा सरलरेखाबाट सम्भव छैन । व्यक्तिको योग्यता र सार्वजनिक भूमिका पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । त्यस्तो योग्यता र सार्वजनिक भूमिकालाई राज्य वा सार्वजनिक वृत्तले अनुमोदन गरेको हुनुपर्छ । र, अनुमोदनका थुप्रै माध्यममध्ये प्रकाशन पनि एउटा सशक्त माध्यम हो ।

‘मदन भण्डारी’ छवि निर्माणमा पहिलो काम उनको आफ्नै दल नेकपा (एमाले) ले प्रारम्भ गरेको हो । नेतृत्वको छवि निर्माणमा चार पक्ष प्राइअर एक्सपेक्टेसन (पूर्वअपेक्षा), पोलिसी आउटपुट (नीतिगत उपलब्धि), करेन्ट इभेन्ट (तत्कालको गतिविधि) र पोलिटिकल रिसोर्स (राजनीतिक स्रोत) महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । पूर्वअपेक्षाले समयबद्धताको आयामबाट नेतृत्वको छविलाई व्याख्या गर्दछ । नेतृत्वले विगतमा जेसुकै गरेको भए पनि नयाँ अवस्थामा बनेको उसको छवि नै मान्य हुन सक्छ । किनकि छवि निर्माण प्रक्रिया गतिशील र आनुपातिक वृद्धिमा आधारित हुन्छ । कुनै पनि नेतृत्वको पृष्ठभूमि उसको भविष्य अनुमान गर्न उत्तम नमुना मानिन्छ । यदि सार्वजनिक वृत्तले नेतृत्वलाई नैतिक व्यक्तिका रूपमा स्वीकार गरेको खण्डमा नेतृत्वले नैतिक समझदारीको स्थितिलाई अवसरको रूपमा पनि लिन सक्दछ (जस्ट र क्रिगलर सन् २०००) । दलको तर्फबाट

^३ सीके लालसँग २०६८ साउन ६ मा गरिएको कुराकानी ।

नियतवश वा सम्मानस्वरूप आज पनि मदन भण्डारीलाई 'जननेता' भन्ने उपाधिका साथ सगौरव सम्बोधन गरिन्छ ।^४ उनको यो छवि पूर्वअपेक्षा वा पूर्वराजनीतिक पृष्ठभूमिमा आधारित छ । 'जननेता' सम्बोधन नै मदन भण्डारी छवि निर्माणको प्रस्थान बिन्दु हो ।

सार्वजनिक छवि निर्माणका क्रममा नीतिगत उपलब्धिको विषय सम्बन्धित व्यक्तिले नीतिगत लक्ष्य कसरी र कुन हदसम्म प्राप्त गर्न सक्यो भन्ने कसीमा राखेर हेरिन्छ । तत्कालको गतिविधिको विषयलाई भने छवि निर्माणका सन्दर्भमा नेतृत्वको जीवनमा हुने शृंखलाबद्ध घटनासँग जोडेर हेरिएको हुन्छ । वास्तवमा कतिपय घटनाहरू नेतृत्वको छविमा बाधा पुऱ्याउने खालका पनि हुन्छन् । नेतृत्वको छवि घटनाको सफलता र असफलतामा निर्भर रहन्छ । नेतृत्व लामो समयसम्म असफल हुँदा कहिलेकाहीँ स-साना सफलताले पनि प्रशस्त प्रशंसा पाउँछ । र, कहिलेकाहीँ थोरै असफल हुँदा नेतृत्वको बृहत् छविमा नै गम्भीर धक्का लाग्न पुग्छ । अथवा नेतृत्व समसामयिक घटनासँग बिल्कुलै जोडिएको हुन्छ । राजनीतिक स्रोतको सन्दर्भमा नेतृत्वको छवि बाह्य घटनाले पनि प्रभावित गर्न सक्छ । त्यसैले निर्वाचित पद आफैँमा नेतृत्वको छवि निर्माणको स्रोत हो । राजनीतिक स्रोतले नेतृत्वको 'उपस्थिति (भिजिबिलिटी) र प्रसिद्धि (सेलिब्रिटी)' लाई पनि सार्वजनिक क्षेत्रमा स्थापित गर्न सम्भव तुल्याउँछ (जस्ट र क्रिगलर सन् २०००) ।

यसरी नेतृत्वको छवि निर्माणमा चारओटा पक्ष जोडिने भए पनि यी सबै मदन भण्डारीसँग जोडिँदैनन् । पूर्वअपेक्षाको सन्दर्भमा मदन भण्डारी भूमिगत राजनीतिबाट आएको हुनाले उनको राजनीतिक पृष्ठभूमि बलियो मानिन्छ । पार्टीभित्र उनले जनताको बहुदलीय जनवाद (जबज) अभियानको नेतृत्व गरेका थिए । राष्ट्रियस्तरमा नेतृत्वदायी निर्णयकर्ताको भूमिका नपाएका उनी नीतिगत उपलब्धिको सन्दर्भमा दलभित्र मात्र सीमित थिए । तर, २०४७ को संविधानप्रति असहमतिका २७ बुँदामार्फत उनले नीतिनिर्माणमा आफ्नो बलियो राजनीतिक उपस्थिति भने जनाएका थिए । वि.सं. २०४८ को आमनिर्वाचनमा चाबहिलको भाषणमा उनले तत्कालीन राजा वीरेन्द्रलाई चुनौती दिनु, राजधानीको दुवै निर्वाचन क्षेत्रबाट

^४ तत्कालीन पार्टी अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीको अध्यक्षतामा पार्टी केन्द्रीय कार्यालयमा २०५० जेठ ९ मा बसेको नेकपा (एमाले) केन्द्रीय कमिटीको बैठकले मदन भण्डारीको वैचारिक तथा सांगठनिक योगदान, जनउत्तरदायी भावना र जनताले उनीप्रति देखाएको अगाध स्नेह र सम्मानलाई आधार मानी जननेताको उपाधि दिने फैसला गरेको थियो (पोखरेल २०५०) ।

निर्वाचित हुनु र *न्यूजविक्रमा* उनको अन्तर्वार्ता छापिनु तत्कालको गतिविधिको पक्षबाट हेर्दा उनका बलिया पक्ष हुन् ।^१ २०४८ असार १६ देखि सुरु भएको ५६ दिन लामो कर्मचारी आन्दोलन उनका लागि आलोचना र सार्वजनिक छविमा दाग लगाउने घटना थियो ।^१ उनले राजनीतिक स्रोतको उपयोग गर्न पाएनन् ।

सन् १९९४ मा प्रकाशित ‘अब्राहम लिंकन इन अमेरिकन मेमोरी’ शीर्षक अध्ययनमार्फत लिंकनको जीवनी, स्मारक, पवित्र स्थल, प्रतिमा, ठाउँको नाम र शास्त्रीय अवलोकन (रिचुअल अब्जर्भसन) का आधारमा पाँचओटा सार्वजनिक छविहरू पिटर्सनले सूचीकृत गरेका छन् । ‘सेभियर अफ द युनियन’, ‘द ग्रेट इमान्सिपेटर’, ‘म्यान अफ द पिपुल’, ‘द फस्ट अमेरिकन’ र ‘द सेल्फ मेड म्यान’ यी पाँच लिंकनलाई चिन्ने सार्वजनिक छवि हुन् । पछिल्लो सर्भेक्षण (सन् २००१) ले ‘ग्रेट इमान्सिपेटर’को छवि सार्वजनिक वृत्तमा बढी चर्चामा रहेको बताएको छ (स्वार्ज र सुमन सन् २००५) । जोन ई. कोर्टले आफ्नो पुस्तक ‘फ्रेमिड द जीना’मा जीनाको इमेजलाई शिलालेख, मूर्तिकला र पाठका आधारमा निर्माण गरेका छन् (कोर्ट सन् २०१०) । कुनै पनि व्यक्तिको छवि निर्माणमा केही साभा आधार हुन्छ । जसको आधारमा मिडिया र सार्वजनिक क्षेत्र छवि निर्माणमा संलग्न हुन्छन् ।

लिंकनको प्रत्येक छवि फरक-फरक इतिहासका पाठ्यसामग्री र सम्भनामा आधारित छन् । लिंकन व्यक्तिभन्दा बढी पाठ (टेक्स्ट) र संकेत (सिम्बोल) लाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् । कुनै पनि व्यक्तिको आस्थालाई परिवर्तन गर्ने गरी लिंकनका पाँच छवि अमेरिकनहरूको मस्तिष्कमा छाएको छ । सन् १९४५ देखि १९६४ बीचका पाठ्यसामग्रीमा लेखकहरूले बढीभन्दा बढी स्थान मुक्तिलाई दिएका थिए । परिणामस्वरूप सन् २००१ मा *नेसनल इम्प्लोइमेन्ट सर्भे* महान् मुक्तिदाताको रूपमा लिंकनलाई ४१.७ प्रतिशत अमेरिकनले रोजेको तथ्य सार्वजनिक गरेको थियो (स्वार्ज र सुमन सन् २००५) । व्यक्तिको छवि कस्तो बन्छ भन्ने विषय औपचारिक पाठ्यसामग्रीमा उनलाई कसरी प्रस्तुत गरिएको छ, त्यो पनि

^१ मदन भण्डारीले चुनावीसभालाई सम्बोधन गर्दै भनेका थिए “मान सम्मानलाई उपयोग गर्दै किनारामा बसिबकस्योस् महाराज । हात नचलाई बकस्योस्, आँखा नचम्काई बकस्योस् ..महाराज श्रीपेच उतारेर सिंहासनमा राखेर मैदानमा आइबकस्योस् ताकि प्रतिद्वन्द्विता गर्न सकियोस्” (थापा २०५२) ।

^६ कर्मचारी आन्दोलनमा वाम निकट कर्मचारी संगठन संलग्न थिए । मदन भण्डारीलाई कर्मचारी आन्दोलनले कलकित गरेको कुरा तत्कालीन अवस्थामा आन्दोलनलाई नजिकबाट हेरेका मानवशास्त्री मधुसुदन सुवेदीले अनौपचारिक कुराकानीमा बताएका थिए ।

महत्त्वपूर्ण हुन्छ । पाठको रूपमा जसरी कुनै व्यक्तिलाई प्रस्तुत गरिन्छ, उनलाई बुझ्ने तरिका पनि त्यसरी नै बन्दछ । भोलिका पुस्ताले उनलाई चिन्ने माध्यम भनेकै उनलाई विषयवस्तु बनाएर प्रकाशित पुस्तक नै हुन् ।

छवि निर्माणको प्रक्रिया र संरचना बुझ्न भानुभक्तको छवि निर्माणसम्बन्धी प्रत्युष वन्तको लेखलाई उदाहरणका रूपमा लिएर नेपालमा यसबारेको अभ्यास बुझ्न सकिन्छ । भानुभक्तको छवि उनको मृत्युपछि प्रारम्भ भएको थियो । राज्यको लगानी र सहभागितामा उनलाई पाठ्यपुस्तकमा समाहित गर्ने वा उनको जन्मजयन्ती मनाउने तथा त्यसलाई राष्ट्रिय मान्यता दिलाउने काम भयो । नेपाली साहित्यका आदिकवि भनेर उनलाई विद्यालय-विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रममा राखियो र त्यसलाई अन्य सञ्चारमाध्यमबाट प्रचारमा लगियो (वन्त सन् १९९९) । विद्यमान एजेन्ट (मध्यस्थ/माध्यम) हरूले व्यक्तिगत, समूहगत, संस्थागत र राज्यको तहमा गर्ने काम, सामाजिक-संरचनागत अवस्था र त्यसले उत्पादन गर्ने अनुक्रमणिका, आबद्धता, आवेग, उत्सव, क्रियाकलाप, चिह्न, तस्बिर, पहिचान, पाठ, प्रतीक, प्रतिनिधित्व, प्रतिमा, मूर्ति, वाक्पद्धति (इडियम्स), संकथन (डिस्कोर्स), संकेत, संघ/संस्था, सौगात, स्मारक, स्मृति, हुलाक टिकटलाई समावेश तथा उत्पन्न गर्नु नै छवि निर्माणको आधारभूत तयारी हो भनेर बुझ्न सकिन्छ (वन्त सन् १९९९) । मदन भण्डारीसँग जोडिएका यस्तै केही अभ्यास र प्रयासहरू भएका छन्, जसलाई उनको छवि निर्माणको आधार भनेर बुझ्न सकिन्छ ।^१

^१ मदन भण्डारी मेमोरियल विद्यालय (काठमाडौँ र दाङ), मदन भण्डारी मेमोरियल कलेज काठमाडौँ, मदन भण्डारी टेक्नोलोजिकल युनिभर्सिटी (प्रस्तावित), सडकको नामकरण (मदन भण्डारी मार्ग काठमाडौँको माइतीघरदेखि तीनकुनेसम्म, मदन भण्डारी कृषि मार्ग मोरङको इटहरा गाविस २ सोमबारेबाट देवीस्थान हुँदै सातमेडी, भुम्नाबारी हुँदै सिजुवा जाने बाटो, सागर मार्ग विराटनगर १३ मा मदनको भूमिगत नाममा नामकरण गरिएको र मदन भण्डारी मार्ग दक्षिणकालीबाट हेटौँडा ६२ किमि; स्मरणीय: यो सडकको नामकरण जनस्तरबाट मात्रै भएको छ), मदन स्मृति भवनका नाममा पार्टी कार्यालयको नामकरण गर्ने, ठाउँकै नाम पनि राख्ने (जस्तो मदननगर बल्खु) चलचित्र निर्माण (दासढुंगा, मनोज पण्डित निर्देशित), मदन भण्डारी संग्रहालय, पुष्पाटिका तथा बाल उद्यान (उर्लाबारी मोरङमा निर्माणाधीन), मदन वाटिका (हेटौँडाको सहिद पार्कमा निर्मित), देशका विभिन्न स्थानमा सालिक निर्माण, हुलाक टिकट प्रकाशन, जेठ ३ गतेलाई नेकपा (एमाले) ले मदन-आश्रित स्मृति दिवसको रूपमा मनाउने, असार १४ लाई मदन भण्डारीको जन्मदिनमा मदन भण्डारी फाउन्डेसन र मदन भण्डारी मेमोरियल कलेजले छुट्टाछुट्टै कार्यक्रम गर्ने, दुइटै वेबसाइटको सञ्चालन (madanbhandarifoundation.com र mbman.org.np), गीत-संगीत निर्माण र प्रसारण ।

मदन भण्डारीलाई पुस्तक-पुस्तिका वा पत्रपत्रिकाले राजनीतिक सिद्धान्तकारका रूपमा, वाक्कलामा निपूण, दूरदर्शी राजनीतिज्ञ, साधारण जीवनशैली अपनाउने नेता र कवि/गीतकार मदन भण्डारी भनेर बहुआयामिक छविमा प्रस्तुत गरेका छन् (नेपाल २०६३, २०६६ र लामिछाने २०६८) । दूरदर्शी राजनीतिज्ञको विशेषण उनीप्रतिको भावनात्मक ऐक्यबद्धताको एउटा पक्ष जस्तो मात्र लाग्छ । यद्यपि उनको राजनीतिक प्रस्तावले जुन प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार्न आँट गरेको थियो, त्यो नेपालको ‘वाम-लोकतन्त्रीकरण’को आधार हो भनेर विश्वास गर्न सकिन्छ । मदन भण्डारीले सार्वजनिक ओहदामा बसेर लामो समय गुजार्न नपाएकाले उनको सामान्य जीवनशैलीको परीक्षा हुन बाँकी नै थियो । राजनीतिक सिद्धान्तकार, वाक्कलामा निपूण तथा कवि/गीतकार मदन भण्डारी छवि प्राप्त प्रकाशनकीय प्रमाणमा आधारित छन् ।

मदन भण्डारीको बहुआयामिक छवि निर्माणमा एमालेका नेता कार्यकर्ता मात्रै कसिएर लागेका थिए । तर ‘मदन भण्डारी राष्ट्रिय पुरस्कार कोष’को माध्यमबाट यो प्रक्रियामा गैरएमाले र गैरवामपन्थी पृष्ठभूमिका स्वतन्त्र मानिनेहरूलाई पनि जोडेको देखिन्छ ।^५ वाम र गैरवामबीच सार्वजनिक र सर्वसम्मत मदन भण्डारीको छविलाई नेकपा (एमाले) ले आफू अनुकूल उपयोग गरिरहेको छ । जुनसुकै जोड र कोणबाट मदन भण्डारीलाई प्रस्तुत गरिए पनि सर्वसाधारण नागरिकदेखि उपल्लो हैसियतका सबैले चिन्ने वा सर्वसम्मत छवि भनेकै जबजका प्रणेता ‘मदन भण्डारी’ नै हो ।

प्रकाशनले पनि व्यक्तिको छवि निर्माणमा योगदान गरेको हुन्छ भनेर मान्ने हो भने यस्तो योगदानको बहुआयामलाई पनि विश्लेषणको घेरोमा अटाउनुपर्ने हुन्छ । मदन भण्डारीका सन्दर्भमा पनि विभिन्न पात्रहरूले विभिन्न ढंगबाट नै उनलाई चिन्ने गरेको र त्यही आधारमा उनको छविलाई प्रकाशनमार्फत सार्वजनिक मान्यता दिलाउने प्रयत्न गरेका छन् । यद्यपि मदन भण्डारीको हकमा भने दासढुंगा दुर्घटनापछिका दिनमा प्रकाशनबाहेकका विकासे संस्था, शैक्षिक संस्था तथा राष्ट्रिय पुरस्कार कोष जस्ता क्षेत्रबाट पनि अझ ठूलो नापमा छवि निर्माणको काम भइरहेको छ । तर, यो लेखमा दासढुंगा दुर्घटनापछि मदन भण्डारीबारे

^५ वि.सं. २०६६ मा स्थापित कोषको सञ्चालक समितिमा संयोजक प्रदीप ज्ञवाली तथा सदस्यहरूमा क्रमशः प्रा.डा. कमलकृष्ण जोशी, गोविन्द भट्ट, कनकमणि दीक्षित, हरिहर शर्मा, राजेन्द्र खेतान र डा. के.पी. सिंह छन् । र, त्यस वर्षको पुरस्कार छनोट समितिमा संयोजक सुशील प्याकुरेल तथा सदस्य गोविन्द भट्ट र पुस्खोत्तम दाहाल रहेका थिए । कोषको स्थापनामा मदन भण्डारी फाउन्डेसनको भूमिका छ ।

लेखिएका लेख, रचना र कृतिका आधारमा उनको अनुपस्थितिमा निर्मित छविका सन्दर्भमा मात्रै विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

दासढुंगा दुर्घटना : छवि निर्माणको प्रस्थानबिन्दु

मदन भण्डारीको भौतिक उपस्थितिलाई दासढुंगाले समाप्त गरे पनि त्यसपछिको बाँकी समय उनको रिक्ततालाई उपयोग गर्दै राजनीतिक छवि निर्माणमा उनको दल, दलका नेता र कार्यकर्ताहरू जुटेको देखिन्छ । दासढुंगा दुर्घटना आज पनि उत्तिकै रहस्यमय छ । वि.सं. २०५० पछि २०६८ सम्म मदन भण्डारीको आफ्नै दल नेकपा (एमाले) का तीनजना नेताहरूले सरकारको नेतृत्वसमेत गरिसकेका छन् । तर, दुर्घटनाबारे तथ्य छानबिन गर्ने, पत्ता लगाउने र सार्वजनिक गर्ने काम हुन सकेको छैन । आजसम्म आइपुग्दा उक्त दलका नेताहरू 'सुनियोजित षड्यन्त्र' भन्ने शब्दावलीबाट 'रहस्यमयी दुर्घटना' भन्ने शब्दावलीमा स्थानान्तरण भइसकेका छन् ।^१ यस्ता स्थानान्तरणका मौलिक विशेषताभिन्न के छ ? वा के हुन सक्छ ? के यो राजनीतिक विवशताको कुरूप प्रस्तुति मात्रै हो ? हामीसँग यतिबेला प्रश्न मात्रै छन् । नेकपा (एमाले) ले दासढुंगा दुर्घटनाप्रति प्रस्ट र व्यहारतः संगतिपूर्ण र समरूपको अडान राखेको देखिँदैन । र, दासढुंगा दुर्घटनालाई 'षड्यन्त्रमूलक हत्या' जस्ता विशेषणद्वारा उत्तेजनापूर्ण स्वरूप दिन खोजेको देखिन्छ (के.सी. २०६०) ।

दुर्घटना मदन भण्डारी व्यक्तिको क्षति मात्रै थिएन । तत्कालीन अवस्थामा नेकपा (एमाले) का कार्यकर्ताहरूका लागि राष्ट्रिय शोक थियो भने अर्कातिर जानाजान या अन्जानमा एमालेजनले 'षड्यन्त्र'को रङ दिएर दुर्घटनालाई राजनीतिक रूपमा क्षतिपूर्ति असुलउपर गर्ने मसलाको रूपमा उपयोगको प्रयास गरेको देखिन्छ । मदन भण्डारीका उत्तराधिकारी माधव नेपालले २०६८ जेठ ३ मा *नयाँ पत्रिकालाई* अन्तर्वार्ता दिने क्रममा "मदन हत्यामा मैले गिरिजाबाबुमाथि शंका गरेको थिएँ" भनेका छन् (नयाँ पत्रिका २०६८) । यसको सोभ्रो अर्थ तत्कालीन अवस्थामा नेकपा (एमाले) ले उक्त दुर्घटनालाई राजनीतिक दाउपेचसँग जोडेर विषयवस्तुको गम्भीरताउपर न्यून प्राथमिकता दिएको भनेर आरोपित गर्न सकिन्छ ।

^१ 'सुनियोजित षड्यन्त्र' भन्ने शब्दावली नेकपा (एमाले) द्वारा गठित ओली आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ (पोखरेल २०५०) । 'रहस्यमयी दुर्घटना' शब्दको प्रयोग पहिलेदेखि भन्दै आएको भनेर माधव नेपालले २०६८ जेठ ३ मा *नयाँ पत्रिकालाई* दिएको अन्तर्वार्तामा उल्लेख गरेका छन् (नयाँ पत्रिका २०६८) ।

दुर्घटनाबारे छानबिन गर्न गठित आयोगहरूका प्रतिवेदनले पनि अन्यौल सिर्जना गरेका छन् । दुर्घटना सम्बन्धमा सही तथ्य जनतासामु ल्याउन तीनओटा छानबिन (जाँचबुझ) समिति गठन भएका थिए । तत्कालीन श्री ५ को सरकारले घटनाको भोलिपल्टै भूतपूर्व न्यायाधीश प्रचण्डराज अनिल रहेको एक सदस्यीय आयोग गठन गरेको थियो ।^{१०} नेकपा (एमाले) ले पनि तत्कालीन पार्टी स्थायी समिति सदस्य खड्गप्रसाद ओलीको अध्यक्षतामा छानबिन आयोग गठन गर्‍यो (पोखरेल २०५०) ।^{११} दुर्घटनाको सम्बन्धमा नागरिकस्तरमा पनि स्वतन्त्र छानबिन गरी त्यसको निष्कर्ष जनसमक्ष ल्याउन जस्ती छ भन्ने महसुस भयो । त्यसैले २०५० जेठ ६ मा *मूल्यांकन* मासिकको अग्रसरतामा बसेको बैठकले प्रतिनिधिसभाका तत्कालीन सदस्य पद्मरत्न तुलाधरको संयोजकत्वमा नौ सदस्यीय नागरिक छानबिन समिति गठन गर्‍यो । २०५० जेठ ६ देखि नै अध्ययन अनुसन्धानको कार्य थालनी गरेको सो समितिले २०५० पुस १५ मा आफ्नो प्रतिवेदन प्रकाशित गर्‍यो (राणा २०५१) ।

एम्नेस्टी इन्टरनेसनलका अनुसार दासढुंगा दुर्घटनाको न्यायिक छानबिनको माग राखी भएको दुई महिने आन्दोलनमा २० जना सर्वसाधारण प्रहरीको गोलीले मारिए । प्रहरीको यातना खप्न नसकी एक जनाको हिरासतमै मृत्यु भएको थियो । त्यस्तै सोही आन्दोलनको क्रममा प्रहरीद्वारा गिरफ्तार गरिएका एकजना विद्यार्थी बेपत्ता भए (इन्सेक २०५०) । धेरैजनाको शहादत र लामो राजनीतिक अन्यौलपछि सर्वोच्च अदालतका बहालवाला न्यायाधीश त्रिलोकप्रताप राणाको अध्यक्षतामा न्यायिक जाँचबुझ आयोग गठन गरियो (राणा २०५१) ।

तीनओटै आयोगका प्रतिवेदन विवादित बने । अनिल आयोग प्रतिवेदनको निष्कर्ष “चालक अमर लामाको लापर्वाहीको कारण दुर्घटना भएको” भन्ने

^{१०} दुर्घटना हुनुको कारणबारे समेत यथार्थ छानबिन गरी श्री ५ को सरकार समक्ष प्रतिवेदन पेस गर्न जाँचबुझ ऐन २०२६ को दफा ३ अनुसार सर्वोच्च अदालतका भूतपूर्व अतिरिक्त न्यायाधीश प्रचण्डराज अनिल मात्र रहेको एक सदस्यीय जाँचबुझ आयोग श्री ५ को सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०५० जेठ ४ को निर्णयअनुसार गठन भयो । सो आयोगले मिति २०५० जेठ ६ देखि काम सुरु गर्‍यो र मिति २०५० असार ३ मा श्री ५ को सरकारमा आफ्नो प्रतिवेदन पेस गर्‍यो (राणा २०५१) ।

^{११} नेकपा एमालेको स्थायी समितिले मिति २०५० जेठ ५ मा दासढुंगा छानबिन आयोग गठन गर्‍यो र त्यसलाई सोही दिन बसेको केन्द्रीय समितिको बैठकले अनुमोदन पनि गर्‍यो । पार्टीका स्थायी समिति सदस्य खड्गप्रसाद ओलीको संयोजकत्वमा गठन गरिएको सो आयोगले तत्काल आफ्नो काम कारबाही सुरु गरी २०५० असार ३ मा नेकपा (एमाले) केन्द्रीय समिति समक्ष प्रतिवेदन बुझायो (राणा २०५१) ।

थियो ।^{१२} ओली आयोगले विभिन्न तर्कका साथ निष्कर्षमा "...षड्यन्त्रलाई नंग्याएर अपराधीलाई कठघरामा उभ्याउने दिशामा सरकारी संयन्त्र पूर्णरूपमा उदासीन तथा निष्क्रिय रह्यो, यसबाट सरकारको काम कारबाही तथा प्रवृत्ति षड्यन्त्रलाई ढाकछोप र बढावा दिने खालको भएको देखिएको छ" भनेको छ । तुलाधर आयोगको निष्कर्ष पनि षड्यन्त्रलाई संकेत गर्ने प्रकृतिको छ । "...एल्डसमस्टन फोरेन्सिक ल्याबको रिपोर्ट (सुँघाउने एक प्रकारको विषादी पाइएको भन्ने डा. भरत प्रधानको बयान) का आधारमा क. मदन र क. आश्रितको बेहोसी वा मृत्यु मोटर खस्नुअघि सुनकोशी रेस्टुराँदेखि दासढुंगाबीचमा विषादी सुँघाएर भइसकेको र बेहोसी वा मृत्युको अवस्थामा नै दासढुंगामा नियत राखेरै गाडी तल खसेको हुन सक्छ" भन्ने तुलाधर आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (पौडेल २०६६) । आयोगका भिन्न-भिन्न निष्कर्षले पनि दलका नेता, कार्यकर्ता र सर्वसाधारण नागरिकमा असन्तोष जन्मायो । दुई महिना लामो आन्दोलन वा २० जनाको मृत्यु जस्ता घटनाले नागरिक असन्तोषलाई संकेत गर्छ । सरकारी आयोगका प्रतिवेदन (पछिल्लो राणा आयोगसमेत) ले जनअसन्तोषलाई सम्बोधन नगरेकाले नै यस्तो छवि निर्माणको प्रयासलाई अफ बल पुगेको हुन सक्छ । एक हिसाबले अन्यायको अवस्था रहिरह्यो भने छवि निर्माणको अभ्यास र यसको निरन्तरता चलिरहने पनि हुन सक्छ ।^{१३}

आयोगका परस्पर विरोधाभासपूर्ण निष्कर्ष सार्वजनिक भए पनि राणा आयोगपछि नेकपा (एमाले) स्वयं र उक्त दलका कार्यकर्ताबाट मसिनो स्वरमा असन्तुष्टिबाहेक ठूलो स्वरूपमा कुनै विरोध भएको देखिँदैन । यद्यपि वि.सं. २०५१ को मध्यावधि निर्वाचनपश्चात् नेकपा (एमाले) स्वयं सरकारको नेतृत्वमा पुगेको थियो । तैपनि उसले दासढुंगा दुर्घटनासम्बन्धमा देखिने गरी थप कुनै छानबिन वा कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिँदैन । तर दासढुंगा दुर्घटनालगत्तै २०५० असार ४ गते महासचिव माधवकुमार नेपालले हस्ताक्षर गरेको वक्तव्यका तीन बुँदाले 'मदन भण्डारी' छवि निर्माणका लागि महत्त्वपूर्ण आधार तयार गरेको थियो ।

^{१२} आयोगको तथ्यसम्बन्धी निष्कर्ष: (१) घटनास्थलबाट चालक अमर लामालाई नारायणघाट एमाले पार्टी अफिससम्म लैजाने जीप बा.अ.च. २६०४ नै हो । (२) स्व. मदन भण्डारीज्यू पनि उक्त दुर्घटनाग्रस्त जीपसँगसँगै खोलामा खस्नुभएको हो । आफ्नु लापरवाहीको क्रियालाई भुक्त्याउन अमर लामाले भूठ बोलेका हुन् (पोखरेल २०५०) ।

^{१३} राणा आयोगको निष्कर्षमा भनिएको छ, "... सम्भावित हत्यातर्फ अमर लामासहितको सहभागितामा कुनै सुनियोजित षड्यन्त्र रहेको भन्ने कुरालाई हालसम्मको अनुसन्धानबाट प्रमाणित हुन नआएकोले यो आयोग अस्वीकार गर्दछ" (राणा २०५१) ।

उपर्युक्त वक्तव्यमा तीनओटा बुँदामा उल्लिखित तथा दलको २०५० जेठ ९ गते बसेको पाँचौँ पूर्ण बैठकको निर्णयले दीर्घकालीन रूपमा ‘मदन भण्डारी’ छवि निर्माणमा प्रत्यक्ष आधारभूमि तयार गरेको देखिन्छ । मदन भण्डारीलाई ‘जननेता’को उपाधि दिने निर्णय, बहुदलीय जनवादलाई पार्टीको मूल नीति बनाउने र मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान गठन गर्ने पार्टी निर्णय नै ‘मदन भण्डारी’ छवि निर्माणको प्रस्थानबिन्दु हो । वक्तव्यको छैटौँ बुँदामा उल्लेख भएको ‘अनिल आयोगको प्रतिवेदन अस्वीकार र सरकारी लापरवाहीको भर्त्सना’ गर्ने निर्णयले (पोखरेल २०५०) पछिल्ला दिनका सबैखाले अन्यायका लागि आधार तयार गरेको भन्न सकिन्छ ।

‘मदन भण्डारी’ छवि निर्माण कार्यमा संस्थागत एवं व्यक्तिगत रूपमा दलका नेता, कार्यकर्ता र शुभेच्छुकहरू अभै सक्रिय देखिन्छन् । दासढुंगा दुर्घटनापछि मदन भण्डारीको अनुपस्थितिमा निर्मित वातावरणलाई विभिन्न ढंगले छवि निर्माण प्रयोजनमा उपयोग गरिएको थियो । मदन भण्डारीको नाममा वाम-लोकतन्त्रीकरणको प्रशस्त तर्क र आधार पेस गरेर नेकपा (एमाले) ले आफूलाई नेपालको लोकतान्त्रिक वामशक्ति तथा राजनीतिक भाषामा चरम दक्षिणपन्थी र उग्र वामपन्थीको मध्यक्षेत्रमा उभ्याएर राजनीतिक पहिचान निर्माणको अभ्यास गरिरहेको छ । नेकपा (एमाले) ले जबजको धुवाँधार वकालत गरेर मदन भण्डारीको वाम-लोकतन्त्रीकरणमा आधारित छवि निर्माणमा सहयोग गरेको देखिन्छ । यस्तो अभ्यासको निरन्तरताका लागि एमालेजन दलगत वा व्यक्तिगत कुनै पनि रूपमा प्रकाशनका माध्यमबाट यो अन्याय र रिक्तताको उपयोगमा केन्द्रित छन् ।

मदन भण्डारी छवि निर्माणको आधार

दासढुंगा दुर्घटनापश्चात् विभिन्न पत्रपत्रिकाले समाचार, सम्पादकीय टिप्पणी र समवेदना सन्देशका माध्यमबाट नेपालीहरूमा छाएको मदन भण्डारीको रितोपनलाई अपर्फेक्ट आपूर्तिको प्रयास गरेको देखिन्छ । दैनिक पत्रपत्रिकाले दुर्घटनाको पुष्टि भइसकेपछि सम्पादकीयका माध्यमबाट आ-आफ्ना दृष्टिकोण र विचार सम्प्रेषण गरेका थिए । साप्ताहिक पत्रपत्रिका सबैजसोले यसैबारे सम्पादकीय छापेका छन् । समाचार र सम्पादकीयका केन्द्रमा मदन भण्डारी नै बढी छाएका छन् भने जीवराज आश्रित जोडिएर आउने नाम मात्र बनेका छन् ।

नेकपा (एमाले) स्वयंले गठन गरेको मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान र दलको केन्द्रीय कार्यालयले पनि प्रकाशनमार्फत दासढुंगा दुर्घटनापछिको शून्यतालाई उपयोग गरेको देखिन्छ । पार्टीको सहयोगी संगठनका रूपमा रहेका जिल्ला सम्पर्क मञ्चले पनि प्रकाशनमार्फत भण्डारीको सम्झनालाई ताजा राख्न योगदान

गरेको थियो । पार्टीको भ्रातृ संगठन नेपाल ट्रेड यूनियन महासंघ (जिफन्ट) र राष्ट्रिय जनसांस्कृतिक मञ्च तथा व्यक्तिगत रूपमा दलका कार्यकर्ता वा शुभेच्छुकहरूले पनि प्रकाशनमा चासो देखाएका छन् । एकता प्रकाशन प्रालि, फूलचोककी इन्टरप्राइजेज, गुराँस प्रकाशन र पुस्तक सेन्टर जस्ता निजी प्रकाशन गृह मदनभण्डारीबाबेका पुस्तक प्रकाशनमा संलग्न छन् । र, पछिल्लो समयका अधिक प्रकाशन मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठानको नाममा हुने गरेको छ ।

मदन भण्डारीको राजनीतिक छवि निर्माणमा प्रकाशन एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । दासढुंगा दुर्घटनापछिको रिक्ततालाई पूर्ति गर्ने क्रममा मदन भण्डारीको जीवनका बहुआयामलाई समेटेर प्रशस्त प्रकाशन बजारमा आए । यीबाहेक विभिन्न पुस्तकका अध्याय, खण्ड र उपखण्डमा पनि मदन भण्डारी र दासढुंगाबाबेका थुप्रै कथा छापिएका छन् । प्रकारान्तरले सबै प्रयास मदन भण्डारीको प्रशस्तिका लागि लेखिएको नभए पनि यसले उनीप्रतिको सद्भावलाई वृद्धि गर्ने र नागरिकबीच उनको अभावलाई कम गराउने अभिप्राय राखेको थियो ।

दासढुंगा दुर्घटनापछि भए/गरेका सबै प्रयासले मदन भण्डारीको राजनीतिक छविलाई भन्नु विस्तार गर्न खोजेको भन्न सकिन्छ । संसद् सचिवालयले २०५० जेठ ९ गते आयोजना गरेको कार्यक्रममा तत्कालीन प्रतिनिधिसभाका सभामुख दमननाथ ढुंगानाले भण्डारीको सम्मानमा स्मृति ग्रन्थ र संसद् सचिवालयमा स्मृति चिह्न राख्ने प्रस्ताव गरेका थिए (कान्तिपुर २०५०घ) । यद्यपि संसद् सचिवालयले यी दुवै काम गरेन । मदन भण्डारीको संसद्मा बितेको समयलाई समेटेर 'संसद्मा मदन भण्डारी' नामक पुस्तक मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठानले प्रकाशन गरेको छ ।

नेकपा (एमाले) ले दासढुंगा दुर्घटनापछि दलले भने जस्तै शोकलाई शक्तिमा बदल्ने वा संगठनलाई चुस्त/दुरुस्त राख्न समयको अत्यधिक उपयोग गरेको देखिन्छ । यी सबै सकारात्मकताका लागि गरिएका काम भए पनि यसले दल स्वयंलाई नेताद्वयको रिक्ततामा शक्ति सञ्चयको लाभ पनि भएको थियो ।^{१५} दलका नेता, कार्यकर्ता, भ्रातृ र शुभेच्छु संगठन एवं प्रकाशन गृहले दासढुंगा दुर्घटनापछि आ-आफ्नो ठाउँबाट भूमिका निर्वाह गरे, यी सबैले मदन भण्डारीको सम्भनालाई चिरस्थायी बनाउन र उनको राजनीतिक छवि निर्माणमा योगदान गरेको थियो ।

^{१५} शक्ति सञ्चय भएको भन्ने प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव छ । तर, विसं. २०५१ को मध्यावधि निर्वाचनमा नेकपा (एमाले) ले प्राप्त गरेको विजयलाई आधार मान्ने हो भने नेताद्वयको अभावबीच पनि उक्त दल संसद्मा सबैभन्दा ठूलो शक्तिको रूपमा स्थापित भएको थियो । केहीले यो विजयलाई 'सहानुभूतिको विजय' भनेर पनि टिप्पणी गरेको पाइयो । यद्यपि यो विजयका पछाडि शक्ति सञ्चयको रणनीति अनुरूप दलले सञ्चालन गरेको अभियानको ठूलो भूमिका थियो भन्न सकिन्छ ।

पत्रपत्रिकाले दिएको स्थान

मिडिया उत्पादन अध्ययन/अनुसन्धान एवं इतिहास लेखनका लागि महत्त्वपूर्ण स्रोत हुन् । स्रोतसँग जोडिएको सन्दर्भ एउटा पक्ष हो तर कुनै घटना वा पात्रलाई मिडियाले दिएको स्थान र त्यसले तत्कालीन समयमा प्रसार गर्ने अर्थ र विषयको गाम्भीर्य अर्को पक्ष हो । दासढुंगा दुर्घटना र मदन भण्डारीसम्बन्धी सामग्रीको प्रचारप्रसारमा मिडियाले देखाएको तत्परता एक हिसाबले व्यापक थियो ।

कान्तिपुर दैनिकले २०५० जेठ ४ को अंकमा ‘एमाले महासचिवको जीप दुर्घटनाग्रस्त’ शीर्षकमा मदन भण्डारीको फोटोसहित समाचार छापेको थियो भने गोरखापत्रले ‘जीप त्रिशूलीमा डुब्यो : मदन भण्डारी, जीवराजको स्थिति अज्ञात’ शीर्षकमा मदन भण्डारीको फोटोसहित समाचार प्रकाशन गरेको थियो (कान्तिपुर २०५०क र गोरखापत्र २०५०क) । दुर्घटनासम्बन्धी समाचार नेपाली दैनिक र साप्ताहिकले महत्त्वसाथ प्रकाशन गरेका थिए । द राइजिङ नेपालले पनि समाचारका साथसाथै ‘नेशनल ट्राजिडी’ शीर्षकमा सम्पादकीय छाप्यो (द राइजिङ नेपाल सन् १९९३) । कान्तिपुरले जेठ ५ गतेको अंकमा ‘दासढुंगा दुर्घटना’ र जेठ ७ गतेको अंकमा ‘श्रद्धाञ्जलि’ शीर्षकमा दुईओटा सम्पादकीय छापेको थियो भने गोरखापत्रले जेठ ७ गतेको अंकमा ‘अपुरणीय राष्ट्रिय क्षति’ शीर्षकमा सम्पादकीय छापेको थियो (कान्तिपुर २०५०ख तथा २०५०ग र गोरखापत्र २०५०ख) ।

नेपाली दैनिक र साप्ताहिकले दासढुंगा दुर्घटनाबारे व्यापक रूपले समाचार र सम्पादकीय टिप्पणी प्रस्तुत गरेका थिए । राजधानीबाट नेपाली, अंग्रेजी र नेपाल भाषामा प्रकाशित पत्रपत्रिकाले सम्पादकीय र विचारका रूपमा मदन भण्डारीसम्बन्धी सामग्रीलाई महत्त्व दिएका छन् । सम्पादकीय टिप्पणीमा मदन भण्डारीलाई “समकालीन राजनीतिका प्रखर चिन्तक, कम्युनिस्ट आन्दोलनका नवीन विचारक, जनताको बहुदलीय जनवादका सिद्धान्तकार, मार्क्सवाद-लेनिनवादका सिर्जनात्मक व्याख्याता, कम्युनिस्ट आन्दोलन लोकतन्त्रीकरणका नायक” भनेर प्रस्तुत गरिएको छ । यस्तो प्रस्तुति उनको वाम-राजनीतिमा देखिएको सैद्धान्तिक नौलोपनको आधारमा राजनीतिक छवि निर्माणमा केन्द्रित देखिन्छ । पत्रपत्रिकामा यस्तो टिप्पणी स्वाभाविक थियो, किनकि मदन भण्डारीले खुला राजनीतिमा जबजमा आधारित राजनीतिज्ञको भूमिका निर्वाह गरेका थिए । नेपाली पत्रपत्रिकाका सम्पादकीयमा दासढुंगा दुर्घटना, मदन-आश्रितको व्यक्तित्व वा योगदान र नेपाली राजनीतिमा आएको रिक्तताको सन्दर्भलाई बढी महत्त्व दिएर छापेको देखिन्छ (पोखरेल २०५०) । सम्पादकीय र वैचारिक लेखमा विभिन्न उपमाले सम्बोधन गर्ने कसरत मदन भण्डारीको मृत्युको खबर निश्चित

हुनासाथ सुरु भएको देखिन्छ । पत्रकार जिवेन्द्र सिम्खडाले २०५० जेठ ६ गते *कान्तिपुर*मा 'एउटा नक्षत्रको अस्त' शीर्षकमा लेख लेखेका छन् (सिम्खडा २०५०) । यस्तै, जेठ ७ को *कान्तिपुर*ले सम्पादकीयमा मदन भण्डारीका लागि 'जननेता' उपाधि प्रयोग गरेको छ (कान्तिपुर २०५०ग) । यद्यपि यो उपाधि दिने निर्णय नेकपा (एमाले) को जेठ ९ मा बसेको पाँचौँ पूर्ण बैठकले मात्रै गरेको थियो (पोखरेल २०५०) । अथवा पत्रपत्रिकाले सम्बन्धित दलले निर्णय गर्नुअघि नै मदन भण्डारीलाई जननेताको उपाधि दिएका थिए ।

नेपाली भाषाबाहेक अंग्रेजी भाषाका ६ ओटा पत्रपत्रिकाले सम्पादकीय लेखेको देखिन्छ ।^{१५} *नेसनल ट्राजिडी*, *ट्राजिक*, *अ ट्राजिक एक्सडेन्ड* जस्ता शीर्षकले घटनाप्रतिको संवेदनशीलता र त्यसले आमनागरिकलाई परेको पीर र पीडालाई सम्बोधन गर्न खोजेको देखिन्छ । *मिस्टेरियस डेथ* जस्ता शीर्षकले आशंकालाई ठाउँ दिने एवं घटनालाई उत्तेजित बनाउने विचार सम्प्रेषण गरेको देखिन्छ । केही शीर्षक 'द क्रेडिबिलिटी ग्याप' र 'अ वर्थी सन'ले मदन भण्डारीको अभावलाई नेपालको प्रजातान्त्रिक पद्धतिको विकाससँग जोडेर हेर्न खोजे जस्तो देखिन्छ (पोखरेल २०५०) । आश्रितको विषयलाई छुन खोजे पनि अधिक शीर्षक मदन भण्डारी केन्द्रित देखिन्छन् ।

नेपाली भाषामा प्रकाशन हुने दैनिक समाचारपत्रका सम्पादकीयले पनि मदन भण्डारीकृत जबजलाई केन्द्रमा राखेर उनको मूल्यांकन गरेको छ ।^{१६} *गोरखापत्र* आफ्नो सम्पादकीयमा लेख्छ, "...छिन्नभिन्न वामपन्थी दलहरूलाई एकीकृत पार्नदेखि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय परिवर्तित राजनीतिक वस्तुस्थितिमा मार्क्सवादलाई बहुदलीय प्रजातन्त्रप्रति कटिबद्ध रही नयाँ स्वरूप प्रदान गर्न पुऱ्याउनुभएको योगदान नेपाली राजनीतिमा अविस्मरणीय रहनेछ" (गोरखापत्र २०५०ख) । विचारमा केन्द्रित सम्पादकीयको भाषाले उनलाई पछिल्ला पुस्ताले कसरी सम्झने भन्ने आधारको निर्व्योह गरेको छ भन्न सकिन्छ ।

साप्ताहिक पत्रपत्रिकालाई पक्षधरताका आँखाबाट बढी हेर्ने गरिएको छ (पाठक २०६४ र बस्नेत २०६८) । यति हुँदाहुँदै पनि अध्ययनमा समेटिएका

^{१५} *मदन-आश्रित श्रद्धाञ्जलि स्मारिका* (पोखरेल २०५०) मा साभार गरिएअनुसार त्यसरी सम्पादकीय प्रकाशन गर्ने अंग्रेजी पत्रिकाहरू *द राइजिङ नेपाल* (१९ मे १९९३), *द काठमाण्डू पोष्ट* (१९ मे १९९३), *द कमनर विक्री* (२० मे १९९३), *द इन्डिपेन्डेन्ड* (२६ मे १९९३), *पिपुल्स रिभ्यू* (मे १९९३; गते उल्लेख नभएको) र *द स्पटलाइट* (४ जुन १९९३) हुन् ।

^{१६} ती सम्पादकीयहरू *कान्तिपुर* (२०५०ख र २०५०ग), *गोरखापत्र* (२०५०ख) र पोखरेल (२०५०) मा हेर्न सकिन्छ ।

विभिन्न विचारधाराका साप्ताहिक पत्रपत्रिकाले मदन भण्डारीबारे निकै सकारात्मक भएर लेखेका छन् । धेरैजसो साप्ताहिक पत्रपत्रिकाले सम्पादकीयमार्फत यो दुखद् घटनाका विभिन्न पाटालाई समेट्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।^{१७} *जनमञ्च* साप्ताहिकको सम्पादकीयमा लेखिएको छ, “...उहाँ कट्टर कम्युनिस्टभन्दा पनि प्रजातन्त्रवादी हुनुहुन्थ्यो भनिदिएमा अन्यथा नठहर्ला । ‘बहुदलीय जनवाद’को अवधारणा प्रजातन्त्रलाई बल पुऱ्याउने साधनका रूपमा नै लिन सकिन्छ” (पोखरेल २०५०) । *स्वतन्त्रता* साप्ताहिकले, “नेपालका कम्युनिस्टहरूलाई संसदीय प्रजातन्त्रको बाटोबाट आफ्नो लक्ष्यमा पुऱ्याउन भण्डारीले ‘बहुदलीय जनवाद’लाई माध्यम बनाएर त्यसैलाई पार्टीको बहुमतद्वारा समर्पित नीतिका रूपमा कुशलतापूर्वक अधि बढाउनुभएको थियो” भनेर लेखेको छ (पोखरेल २०५०) । सम्पादकीयको माध्यमबाट जबजलाई प्रमुख योगदानको रूपमा उठाउने प्रयत्न गरिएको छ । यसले मदन भण्डारीलाई राजनीतिको उचाइमा पुऱ्याउने र सधैंका लागि टिकाइरहने आधारको रूपमा सम्पादकीयमार्फत प्रक्षेपण गरेको छ ।

नेकपा (एमाले) निकट भनेर चिनिने *दृष्टि* साप्ताहिकले लगातार तीन अंकसम्म सम्पादकीय टिप्पणी (इतिहास पुरुषको सम्झनामा, जननेता मदन भण्डारीको नासो तथा शोकलाई शक्तिमा बदलौं) क्रमशः २०५० जेठ ६, १३ र २० मा छापेको थियो (पोखरेल २०५०) । *दृष्टि*ले आफ्ना सबै सम्पादकीय शीर्षक मदन भण्डारी केन्द्रित गरेको छ । यसले मदन भण्डारीसँगै दुर्घटनामा परेका

^{१७} *मदन-आश्रित श्रद्धाञ्जलि स्मारिका* (पोखरेल २०५०) मा समेटिएका साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादकीयहरू यसप्रकार छन् : राष्ट्रिय दुर्घटना (*पुनर्जागरण*, २०५० जेठ ५), इतिहास पुरुषको सम्झनामा (*दृष्टि*, २०५० जेठ ६), जननेता मदन भण्डारीको नासो (*दृष्टि*, २०५० जेठ १३), शोकलाई शक्तिमा बदलौं (*दृष्टि*, २०५० जेठ २०), एक राजनीतिक नेताको दुखद अवसान (*जनमञ्च*, २०५० जेठ ७), भण्डारी पछिको एमाले (*स्वतन्त्रता*, २०५० जेठ ७), एक राष्ट्रिय व्यक्तित्वको अन्त्य (*सगरमाथा*, २०५० जेठ ७), नेताद्वयलाई शब्द-श्रद्धाञ्जलि (*रसरङ्ग*, २०५० जेठ ७), श्री मदनकुमार भण्डारी (*जानकारी*, २०५० जेठ ७), नेपालको दुर्भाग्य (*चञ्चु*, २०५० जेठ ७), श्रद्धाञ्जलि (*नेपालीपत्र*, २०५० जेठ ८), शब्द-श्रद्धाञ्जलि (*नेपाल जागरण*, अतिरिक्त, २०५० जेठ ८), जस्को सम्मानमा सिंगो राष्ट्र झुकेको छ (*छलफल*, २०५० जेठ १०), अब एमालेको भविष्य के होला ? (*सुस्त्र*, २०५० जेठ १०), एउटा दुखद् निधन (*देशान्तर*, २०५० जेठ १०), दुखद प्रसंग (*राष्ट्रवाणी*, २०५० जेठ १०), श्रद्धाञ्जलि, समवेदना र संकल्प (*प्रकाश*, २०५० जेठ ११), राजा-रंक सबैबाट समान सम्मान (*राजधानी*, २०५० जेठ ११), दिवंगत नेताहरूप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जलि (*युगसंवाद*, २०५० जेठ १२), इतिहासको दुखान्त घटना (*साँघु*, २०५० जेठ १२), हार्दिक श्रद्धाञ्जलि (*संस्कृत*, २०५० जेठ १२), महान् कम्युनिस्ट नेताको अन्त्य (*जनविचार*, २०५० जेठ १२), महान् विचारक मदन भण्डारी (*मातृभूमि*, २०५० जेठ १२), यो शुस्वात मात्र हुन सक्छ (*पृष्ठभूमि*, २०५० जेठ १४), राष्ट्रिय पीडा (*विमर्श*, वर्ष २२ अंक ४१ र ४२; २०५०) र सर्वत्र विश्वसनीयताको खाँचो (*जनभावना*, २०५० जेठ) ।

अर्का नेताको उचाइ घटाउने काम नगरे पनि एकजना नेता विशेषमा केन्द्रित भएर उनको छवि निर्माणमा बढी रणनीतिक संलग्नताको आभास हुन्छ । तर, एकजना विशिष्ट नेतासँग अरु को-को परे भन्ने विषयले त्यति बढी अर्थ राख्दैन र दुर्घटनामा परेकामध्ये एकजना वरिष्ठको मात्रै चर्चा गरिनु स्वाभाविक हो भन्ने दाबी पनि दलभित्रैका जिम्मेवार कार्यकर्ताहरूले गरेका छन् ।^{१८}

नेकपा (एमाले) निकट मानिने सूर्य मासिक र वाम निकटको मूल्यांकन मासिकले पनि सम्पादकीय र विशेषांक प्रकाशन गरेका छन् ।^{१९} सूर्य मासिकले मदन भण्डारीको लोकप्रियता र यस्तो लोकप्रियताबाट तर्सैकाको षड्यन्त्र नै दासढुंगा दुर्घटना हो भनेर आफ्नो सम्पादकीय छापेको छ । सूर्य मासिकले 'श्रद्धाञ्जली अंक' नाममा एउटा अंक प्रकाशन गरेको छ । यो अंकका धेरैजसो सामग्री मदन भण्डारी केन्द्रित छन् । संस्मरण, अन्तर्वार्ता, राजनीतिक दृष्टिकोण शीर्षकमा मदन भण्डारीसँग जोडिएका विषयवस्तुको बाहुल्य रहेको छ । यो श्रद्धाञ्जलि अंक मदन भण्डारी अंक जस्तै बनेको छ । धौलागिरी सन्देशले पनि २०५० मा मदन-आश्रित स्मृति अंक प्रकाशित गरेको थियो । सारांशमा यी विशेषांक वा स्मृति अंक दुवैले मदन भण्डारीको खुबै प्रशंसा गरेका छन् (सूर्य मासिक २०५० र धौलागिरी सन्देश २०५०) ।

नेपाल भाषामा प्रकाशित न्हूगु विश्वभूमि दैनिकले 'थ्व राजनीतिक दुर्घटना खः' (यो राजनीतिक दुर्घटना हो) शीर्षकमा २०५० जेठ ६ गतेको अंकमा सम्पादकीय छापेको छ । साप्ताहिकहरू क्रमशः विश्वभूमि र इनापले 'गुगु खबर राष्ट्रयात स्तब्ध यानाबिल' (जुन खबरले राष्ट्रलाई स्तब्ध बनायो) र 'राष्ट्रया निम्ति अपूरणीय क्षति' (राष्ट्रको निम्ति अपूरणीय क्षति) शीर्षकमा सम्पादकीय प्रकाशन गरेका छन् (पोखरेल २०५०) । एक हिसाबले दासढुंगा दुर्घटनालाई लिएर समाजका विभिन्न पक्षबाट सरोकार देखाइएको थियो भने यसलाई त्यति बेला प्रकाशन भइरहेका सबै मिडियाले निकै चासो र चिन्ता व्यक्त गर्दै समाचार बनाएका थिए ।

दासढुंगा दुर्घटना नेपाली मिडियाको चासो र प्राथमिकतामा पर्नु स्वाभाविकै हो । तर, विदेशी पत्रपत्रिकाले पनि प्रशस्त स्थान दिएका छन्, जुन अपेक्षितभन्दा पनि मदन भण्डारीको व्यक्तित्वमा केन्द्रित प्राथमिकता जस्तो देखिन्छ ।^{२०}

^{१८} पत्रकार सूर्य थापासँग २०६८ साउन ६ मा गरिएको कुराकानी ।

^{१९} श्रद्धेय कमरेडहरूलाई श्रद्धाञ्जलि शीर्षकमा सूर्य मासिक (२०५० जेठ) र 'मदन भण्डारी र जीवराज आश्रितप्रति श्रद्धाञ्जलि' शीर्षकमा मूल्यांकन मासिक (२०५० जेठ) मा सम्पादकीय छापिएका छन् ।

^{२०} मदन-आश्रित श्रद्धाञ्जलि स्मारिका (पोखरेल २०५०) मा समेटिएअनुसार विदेशी पत्रपत्रिकाहरूमा नर्वेको द क्लास स्ट्रगल, भारतको द टेलिग्राफ, द सन्डे स्टेट्सम्यान, द स्टेट्सम्यान, हिन्दूस्थान

भारतीय पत्रपत्रिकामा पनि मदन भण्डारीकेन्द्रित समाचार र विचार प्रकाशित छन् । विनोद मिश्र, आनन्द स्वरूप वर्मा तथा ब्रम्हानन्द मिश्रले आ-आफ्ना विचार लेखेका छन् । लेखको केन्द्रमा मदन भण्डारीको कलकत्तामा अभिव्यक्त विचार तथा वि.सं. २०४८ को आमनिर्वाचनमा तत्कालीन प्रधानमन्त्रीलाई पराजित गरेको विषय उठाएका छन् । उनको खुला राजनीतिमा निर्मित छविलाई बल पुग्ने गरी विचार प्रकाशित छन् (पोखरेल २०५०, प्याकुरेल र अरू २०५१) । वर्मा र मिश्र वाम-राजनीतिसँग जोडिएकाले वाम वृत्तभन्दा बाहिरको विचार कस्तो थियो भन्ने जानकारी विदेशी मिडियामार्फत सार्वजनिक भएको देखिँदैन ।

दासढुंगा दुर्घटनापछिको निश्चित समयमा मात्र नभई मिडिया कभरेज आजको दिनसम्म पनि मदन भण्डारीलाई उत्तिकै प्राप्त छ । २०६७ जेठ १ गते शनिबार *नागरिक*ले ‘कमरेड मदन’ शीर्षकमा आठ पृष्ठको अतिरिक्तांक प्रकाशन गरेको थियो (नागरिक २०६७) । *नागरिक*कै घुमफिरअन्तर्गत ‘मदन भण्डारीको जन्मथलो’ शीर्षकमा मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठानको नमुना गाउँ अभियानसम्बन्धी सामग्री पनि प्रकाशित छ (लिम्बू २०६८) । यस्तै, *नयाँ पत्रिकाले* २०६८ जेठ ३ गते आवरण कथासहित मदन भण्डारीसम्बन्धी सामग्री प्रकाशित गरेको थियो (नयाँ पत्रिका २०६८) । *अन्नपूर्ण* शिक्षामा २०६८ जेठ ३ को अंकमा पनि मदन भण्डारी र मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठानबारे चार पृष्ठको सामग्री प्रकाशित छ (अन्नपूर्ण पोष्ट २०६८) । यस्तै गरेर प्रत्येक वर्ष जेठ ३ गतेको अवसर पारेर कुनै न कुनै राष्ट्रिय दैनिकमा सम्फनास्वरूप लेख/विचार प्रकाशित हुने गरेको देखिन्छ । पछिल्ला अवधिमा मदन भण्डारीसम्बन्धी सामग्री नेपाली ब्रोडसिट पत्रिकामा पनि छाइरहेका छन् ।^{२१}

नेकपा (एमाले) को मुखपत्र *नवयुग* २०६६ जेठ अंक ‘जननेता मदन भण्डारी जबज विशेषांक’को नाममा प्रकाशित छ (नवयुग २०६६) । मदन भण्डारी फाउन्डेसनको

दैनिक, *समकालीन लोकयुद्ध*, तीसरी दुनियाँ र जनसत्ता दैनिक जस्ता पत्रपत्रिकाहरूले मदन भण्डारीलाई केन्द्रमा राखेर दासढुंगा दुर्घटनाको विषयमा समाचार सामग्री प्रकाशन गरेका छन् ।^{२१} मदन भण्डारीसम्बन्धी सामग्रीहरू १८ वर्षपछि पनि जबजकेन्द्रित नै देखिन्छ । यसका लागि २०६८ जेठ ३ र ४ मा प्रकाशित दुइटा सामग्री मात्रै हेरेर पुग्छ । *कान्तिपुर*मा राजाराम गौतमले ‘१८ वर्षपछि मदनलाई सम्झदा’ शीर्षकमा लेखेका छन् ‘मदनले एमालेलाई एउटा नवीन विचार त दिए तर उनको अवसानपछि वैचारिक नेतृत्व दिनसक्ने उत्तराधिकारीको अभावमा जनताको बहुदलीय जनवाद धरापमा परेको छ’ (गौतम २०६८) । *अन्नपूर्ण पोष्ट*मा पुष्पोत्तम दाहालले ‘मदन भण्डारी र माओवादी’ शीर्षक लेखमा उल्लेख गरेका छन् ‘आजका दिनमा पुष्पलाल र मदन भण्डारीको विचार नै वामपन्थीका लागि लोकतन्त्रसम्म हिँडाउने बाटो हुनसक्छ’ (दाहाल २०६८) ।

वार्षिक प्रकाशन आजको दिशाबोध मदन स्मारिका २०६१, २०६५, २०६६, २०६७ र २०६८ मा गरी पाँच अंक प्रकाशित छन् । मदन भण्डारी मेमोरियल कलेजको वार्षिक प्रकाशन श्वेत शार्दूल पनि मदन भण्डारीको भूमिगत नामबाट जुराइएको हो । श्वेत शार्दूल आठ अंकसम्म प्रकाशित छ । यसबाहेक पार्टीका भ्रातृ संगठनका प्रकाशन, सम्पर्क मञ्च र सम्पर्क समितिका प्रकाशन, पार्टीका विभिन्न समिति र निकायका प्रकाशनमा पनि मदन भण्डारीबारे प्रशस्त लेखिने गरेको छ ।

मदन भण्डारीलाई केन्द्रमा राखेर दासढुंगा दुर्घटनालगत्तै प्रशस्त मिडिया कभरेज भएका छन् । समाचार, सम्पादकीय टिप्पणी तथा लेखमार्फत मदन भण्डारीलाई मिडियामा व्यापक स्थान दिइएको ती सामग्रीले देखाउँछ । यो क्रम अठार वर्षसम्म पनि कुनै न कुनै रूपमा विद्यमान छ । अझ पछिल्लो समयमा उनकै नाममा खुलेका संस्थाहरूले उनैको नाममा वार्षिक प्रकाशन गरेका छन् । मिडिया कुनै पनि व्यक्तिको छवि निर्माणमा अग्रणी माध्यम हो भन्नालाई मदन भण्डारीको सन्दर्भमा उनको राजनीतिक योगदान, दृष्टिकोण र भूमिकाबारे नागरिकबीचमा जसरी स्थापित गर्ने प्रयास भएको छ, त्यसैलाई नियाले पुग्दछ ।

पुस्तक प्रकाशन

मदन भण्डारीसँग सम्बन्धित प्रकाशन कम छैनन् । मदन भण्डारी स्वयंका विचार र रचनाको संग्रहलाई एउटा समूहमा राख्न सकिन्छ । मदनसँग बिताएका दिनका संस्मरण, उनका विचार र रचनामाथि थप विचार निर्माण वा संवृद्धिका लागि भए गरेका कार्यका संकलित पुस्तकको अर्को समूह बनाउन सकिन्छ ।

मदनका विचारहरूको संकलन

मदन भण्डारीका विचार र रचनाका सातओटा संकलन निस्किएका छन् ।^{२२} उनले भूमिगत हुँदा र खुला राजनीतिमा आएपछि लेखेका राजनीतिक लेख संकलन गरेर पुस्तकाकार दिइएको पाइन्छ । पार्टीका विभिन्न प्रयोजनका लागि तयार गरिएका लेख पनि संगृहीत छन् । उनका भाषणको छुट्टै संग्रह छ (मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान २०५३) । अन्तर्वार्ताको पनि संग्रह छ (थापा २०५२) । संसद्मा बोलेका भाषण जतिलाई समेटेर छुट्टै पुस्तक तयार गरिएको छ (थापा २०५६) । विभिन्न समयमा विभिन्न उपनाममा लेखेका मजदूरसँग सम्बन्धित

^{२२} ती यसप्रकार छन् : अर्याल र लुइँटेल (२०५१), थापा (२०५२), भण्डारी (२०६२), मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान (२०५३), गौतम (२०५४), थापा (२०५६) र उपाध्याय (२०६५) ।

लेखको एउटा छुट्टै संकलन छ (अर्याल र लुइँटेल २०५१) भने पार्टी कार्यनीति र कार्यक्रममाथि उनका विचारको पनि पुस्तक प्रकाशित छ ।

मदन भण्डारीको बहुचर्चित जनताको बहुदलीय जनवादको व्याख्या र प्रस्टीकरणसँग उनका धेरैजसो लेख जोडिएका छन् । उनले कम्युनिस्ट सिद्धान्त वा संगठनात्मक संरचनाभित्र पनि सुधारको प्रयास नेकपा (माले) को गठनसँगसँगै थालेका थिए ।^{२३} तर चौथो महाधिवेशन (२०४६ भदौ ९-१४) मा आएर मात्र उनी जबजबारे प्रस्टसँग खुलेको देखिन्छ । उनी लेख्छन्, "हाम्रो पार्टी क्रान्तिकारी शैलीमा निर्माण गरिएको मार्क्सवादी-लेनिनवादी पार्टी हो । यसले शास्त्रीय सिद्धान्तलाई जडसूत्रका रूपमा हैन, बाटो देखाउने विचार प्रणालीका रूपमा मान्दछ" (भण्डारी २०६२ : ५) । अथवा मदन भण्डारी चौथो महाधिवेशनसम्म आइपुग्दा मार्क्सवाद-लेनिनवादको शास्त्रीय मान्यताभन्दा फरक तथा लचिलो वैचारिक र संगठनात्मक प्रारूपमा केन्द्रित भएको देखिन्छ ।

पाँचौँ महाधिवेशनले नेपाली क्रान्तिको मौलिक कार्यक्रम भनेको जबज सम्बन्धमा उनी प्रस्टसँग प्रस्तुत हुन सक्थे । उनले राष्ट्रिय पुँजीवादी जनवादी क्रान्ति नै तत्कालको कार्यक्रमका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । यो पुरानो खालको नभई नयाँ खालको छ किनकि पुरानो जनवादी क्रान्ति जस्तो पुँजीवादी अधिनायकत्व स्थापना गर्दैन । सामन्तवाद विरोधी सम्पूर्ण वर्ग र तहका जनताको संयुक्त जनवादी अधिनायकत्वको स्थापना गर्छ भन्ने उनको विचार छ (गौतम २०५४) । राष्ट्रियताको सन्दर्भमा उनको विचार केही संकुचित देखिन्छ । उदाहरणका लागि जलस्रोतसँग जोडिएका सन्धि सम्झौता र भारतकेन्द्रित विषयलाई उनले पनि पञ्चायती परम्परा पछ्याउँदै राष्ट्रियतासँग जोडेर व्याख्या गरेका छन् । राजतन्त्रबारे उनी प्रस्ट छन् । पृथ्वीनारायण शाहले 'नेपालको एकीकरण' गरेका हुन् त्यसैले राजा र राष्ट्रियतालाई अलग गर्न सकिँदैन भन्ने पञ्चायती विश्लेषण राजाको टाडो हुकुमी शासनलाई ढाकछोप गर्ने खोल मात्र हो भन्ने उनको मान्यता देखिन्छ । अथवा राजतन्त्रप्रतिको चरम वितृष्णा उनका प्रकाशनमा समाविष्ट छन् ।

बहुलवाद र बहुदलीय प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार गर्दै सैद्धान्तिक र संरचनागत ढर्रामा नवीनता उनका विचार र लेखको केन्द्रीय विषय हो । सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्वको शास्त्रीय मान्यताबाहिर प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिक संरचनाको बहस प्रारम्भ गर्नेदेखि संगठित संरचनामा विकसित (जबजको प्रस्ताव) गर्ने प्रयास उनका प्रकाशित पुस्तकको केन्द्रीय विषयवस्तु हो । उनको व्यक्तित्वको

^{२३} नेकपा (एमाले) की उपाध्यक्ष विद्या भण्डारीसँग २०६८ वैशाख २८ मा गरिएको कुराकानी ।

अर्को पाटो उनी कुशल वक्ता थिए । उनको भाषणकलाको चर्चा अहिले पनि हुने गरेको छ । संसद्भिन्न र बाहिरको भाषणमा उनले राष्ट्रियता, राष्ट्रवाद तथा प्रजातान्त्रिक मूल्य-मान्यताप्रति प्रतिबद्धता देखाएका छन् ।

उपलब्ध प्रकाशनले मदन भण्डारीको वैचारिक पक्षलाई दस्तावेजीकरण गरेको छ । निश्चित कालखण्डमा नेपालको वाम राजनीतिमा उनले निर्वाह गरेको भूमिकालाई प्रकाशनले जसरी स्थापित गरेको छ, त्यसले उनको योगदान र महत्त्वलाई चिरस्थायी बनाउनेछ । छवि निर्माणको एउटा बाटो पाठ्यक्रममा समावेश हुनु पनि हो । यद्यपि मदन भण्डारीलाई विद्यालय स्तरको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको छैन । तैपनि प्रशस्त प्रकाशन र चर्चाले उनको राजनीतिक जीवनलाई सार्वजनिक स्वीकृति प्राप्त भएको देखिन्छ ।

मदन केन्द्रित अन्य रचना

मदन भण्डारी केन्द्रित पुस्तक विधाका दृष्टिले आख्यान र गैरआख्यान दुई प्रकारका छन् । साहित्यिक विधाभिन्न पनि विविधता छन्, जसअन्तर्गत खण्डकाव्य, महाकाव्य, संस्मरण, उपन्यास र निबन्ध संग्रह रहेका छन् । गैर-साहित्यिक विधाभिन्न सम्पादित पुस्तक, श्रद्धाञ्जली स्मारिका, फोटोहरूको संकलन, स्मृतिग्रन्थ र जीवनीमा आधारित पुस्तकको प्रकाशन भएका छन् । *भूसमा चिलिएको राष्ट्रियता* शीर्षकमा मौनता (छद्मनाम) को एउटा उपन्यास प्रकाशित छ । पुस्तकमा नै 'जननेता मदन भण्डारीको दासढुंगा हत्याकाण्डमा आधारित खोजपूर्ण राजनीतिक उपन्यास' भनिए पनि मदन भण्डारी फाउन्डेसन र मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठानले यो उपन्यास मदन भण्डारीको जीवनमा आधारित छैन भन्ने गरेको छ ।^{२५}

जीवनीमा आधारित पुस्तक भनिए पनि आधिकारिक रूपमा जीवनी भनेर लेखिएका पुस्तक प्रकाशित छैन । तर, राजेन्द्र गौतम (२०५१) को *मदन भण्डारी : एक व्यक्ति अनेक व्यक्तित्व* नामक पुस्तकमा अपेक्षाकृत व्यवस्थित जीवनका घटनाहरू उल्लेख भएको पाइन्छ । यी पुस्तकले मदन भण्डारीको जीवनमा घटित महत्त्वपूर्ण घटना र सन्दर्भसाथै उनका विचारप्रतिको समर्थन वा प्रतिबद्धतालाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनको जीवनका महत्त्वपूर्ण क्षण र प्रसंग एवं घटनाको पूर्णता अहिलेसम्म प्रकाशित पुस्तकले समेट्न सकेको छैन । यो कुरा केही पुस्तकमा पहिलो भाग वा भाग एक भनेर उल्लेख गरिएबाट पनि बुझिन्छ ।

^{२५} अनिल पौडेलसँग गरिएको अनौपचारिक कुराकानी ।

सन्दर्भका हिसाबले उपर्युक्त पुस्तक मदन भण्डारीको भूमिगत जीवन, संगठकको भूमिका, आम-नागरिकसँगको सम्बन्ध र निकटता, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा विचारको प्रस्तुति सम्बन्धमा जानकारीको सूक्ष्मता सम्प्रेषण गर्न समर्थ छन् । विषयवस्तुका दृष्टिले पुस्तकमा मार्क्सवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार गरेको जबजकेन्द्रित विचारको प्रचुरता छ । यसबाहेक पुस्तकले मानवअधिकार, स्वतन्त्रता, राष्ट्रियता, लोकतन्त्र, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, संवैधानिक सर्वोच्चता, राजतन्त्र, जनजीविकालगायतका विषयमा मदन भण्डारीको विचारसँग ऐक्यबद्धता जनाउने लेख रचना समेटेका छन् । विषयवस्तुका हिसाबले विमतीका विषयलाई पुस्तकमा जानाजान स्थान नदिइएको पनि हुन सक्दछ । यी सबै प्रयत्न मदन भण्डारी छवि निर्माणमा केन्द्रित भएको हुनाले यस्तो पक्षधरता स्वाभाविक पनि हो ।

मदन भण्डारीको निधनलाई लिएर विभिन्न तह र तप्काका मानिसहरूबीच निर्मित विचार र सम्मान विभिन्न रूपमा प्रकट भएका थिए । मानिसहरू मलामी बनेर शवयात्रामा सहभागी भएका अनुभूतिपूर्ण सामग्री विभिन्न विधाका माध्यमबाट प्रकट भएका छन् । यस्ता अनुभव/अनुभूति र संस्मरण पनि प्रकाशित छन् । तर, यी प्रकाशनको पनि केन्द्रमा उनको भाषणको प्रसंग, राजनीतिक खुलापनको कुरा तथा कम्युनिस्ट मार्गलाई चौडा गरेको विषय नै कुनै न कुनै रूपमा घुसेका छन् । उनको भाषणमा आफ्ना कुरालाई उनले बोलिदिएको विषय सर्वसाधारण र कार्यकर्ताहरूले सम्भिरहेका संस्मरण पनि संगृहीत छन् ।

पञ्चायती व्यवस्थाले आफ्ना विचार, नीति र कार्यक्रमलाई प्रकाशनमार्फत प्रचारमा लैजाने गरेको देखिन्छ । तर, कम्युनिस्ट परम्परामा दिवंगत नेताहरूको विचारलाई प्रकाशन गर्ने रहर अलि बढी नै छ । मदन भण्डारी पनि यस्तै परम्पराको रहरे चपेटामा परेका छन् । तर, विश्लेषणको क्रममा रहरभन्दा विषयवस्तुमा ध्यान दिइएको छ । रहरले प्रकाशित उपन्यास, महाकाव्य र खण्डकाव्यका विषयवस्तु यो विश्लेषणमा परेका छैनन् । मदन भण्डारीको ४९ वर्षमा निधन हुँदाका दिनसम्म उनले सार्वजनिक ओहदामा कम रहेर बनाएको छवि र त्यो दायित्व निर्वाह गर्दा देखिएको जीवनको बहुआयाम भनेकै उनी जनताको भाषामा जनताको कुरा बोल्थे । जबजको माध्यमबाट त्यतिबेलाको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिस्ट आन्दोलनका विपरीत नयाँ बाटो हिँड्ने प्रयत्न गरेर देखाए । यो नै उनको ठूलो योगदान हो भनेर बुझ्ने गरी पुस्तकका सबै सूची तयार गरिएका छन् ।

मदन भण्डारीलाई नेपाली कम्युनिस्ट जननेता, समकालीन राजनीतिका प्रखर वक्ता र चिन्तक, कम्युनिस्ट आन्दोलनका नवीन विचारक, जनताको बहुदलीय जनवादका सिद्धान्तकार, मार्क्सवाद-लेनिनवादका सिर्जनात्मक व्याख्याता,

राष्ट्रवादी नेता र कम्युनिस्ट आन्दोलन लोकतन्त्रीकरणका नायक इत्यादि भनेर पुस्तकका पाठले सम्बोधन गरेका छन् । अधिक प्रकाशनले उनको सिद्धान्त जबजमा आधारित छवि निर्माणको प्रयत्न गरेका छन् ।

निष्कर्ष

वि.सं. २०४६ पछिको खुला राजनीतिक अवधिमा सबैभन्दा रहरलाग्दो व्यक्तित्व बनाएका मदन भण्डारीलाई उनको कर्म, योग्यता र भूमिकाका आधारमा नेपाली नागरिकले चिन्ने गरेका छन् । खुला राजनीतिमा मोटामोटी तीन वर्ष बिताएका भण्डारीको छवि निर्माणको सघन पक्ष (जबजमा आधारित राजनीतिक अभ्यास) यही खुला राजनीतिमा निर्मित जीवनमा आधारित छन् । जस्ट र क्रिगलरले नेतृत्वको छवि निर्माणमा आँल्याएका चार पक्ष पूर्वअपेक्षा, नीतिगत उपलब्धि, तत्कालको गतिविधि र राजनीतिक स्रोतका आधारमा मदन भण्डारीको राजनीतिक जीवनलाई हेर्दा जनताको बहुदलीय जनवादका प्रणेता वा वाम-लोकतन्त्रीकरणका अभियन्ताको रूपमा निर्मित छविलाई सार्वजनिक मान्यता मिलेको छ ।

प्रकाशनमार्फत मदन भण्डारीले जीवनकालमा भेलेका र बेहोरेकाबाहेक उनका विचार, भूमिका र योगदानका आधारमा उनको सकारात्मक मूल्यांकन गरिएको छ । उनले अध्ययनक्रममा गरेका भनिएकादेखि सक्रिय राजनीतिक जीवनसम्मका सांगोपांगो चित्रण यी प्रकाशनमा पाइन्छन् । उनको निधनपछिका समवेदना, सम्मान र मूल्यांकनले जबजबाट बनेको उनको व्यक्तित्वलाई चिरस्थायी परिणाम दिने प्रयास गरेको छ । प्रकाशनको ठूलो संख्या जबजकेन्द्रित छ, र यी प्रकाशनमा उनलाई सकेसम्म नयाँ पारिभाषिक शब्दले उपाधिकृत गरिएको छ । यसले मदन भण्डारी व्यक्तित्वलाई 'मदन भण्डारी' एउटा राजनीतिक छवि आभासित हुन्छ ।

मदन भण्डारीलाई सम्झने प्रयत्नस्वरूप दासढुंगा दुर्घटनापछि जति अग्रसरता देखियो । त्यसले उनलाई नेकपा (एमाले) भित्र सर्वसम्मत नेताको दर्जा मिलेको छ । आज नेकपा (एमाले) ले उनको विचार जबजलाई बाहेक गर्ने हिम्मत पनि गर्न सक्दैन, जुन विचार बहुप्रचारका कारणले सर्वसम्मत भएको हुन सक्छ । मदन भण्डारीलाई जे-जसरी फरक-फरक पात्रहरूले फरक-फरक आयामबाट चिन्ने गरेको भए पनि उनको प्रभावशाली छवि जबजमा आधारित राजनीतिक सिद्धान्तकारको रूपमा बनेको छ ।

धन्यवाद

यो लेख २०११ सेप्टेम्बर ४ र ५ मा 'क्रिएसन अफ पब्लिक मिनिड ड्युरिड' नेपालस् डेमोक्रेटिक ट्रान्जिसन' कार्यशालामा प्रस्तुत गरिएको थियो । यसका आयोजक मार्टिन चौतारी र स्कूल अफ ओरिन्टियल एन्ड अफ्रिकन स्टडिज (सोआस) लाई विशेष धन्यवाद । मार्टिन चौतारीबाट आंशिक वृत्ति प्राप्त भएको थियो, यसका लागि चौतारीप्रति आभारी छु । सल्लाह दिनुहुने योगेश राज, प्रत्यूष वन्त र चौतारीका साथीहरूलाई पनि धन्यवाद । बजारमा नपाइने पुस्तक उपलब्ध गराउने व्यक्तिहरू अनिल पौडेल, वेदराज ज्ञवाली, कुन्दन अर्याल तथा मार्टिन चौतारी पुस्तकालय र नेकपा (एमाले) केन्द्रीय कार्यालयको पुस्तकालयलाई धन्यवाद छ ।

सन्दर्भसामग्री

- अन्नपूर्ण पोष्ट । २०६८ । मदन भण्डारीको शैक्षिक मार्ग । शिक्षा; मंगलबारे परिशिष्टांक, ३ जेठ, पृ १/३/५/८ ।
- अर्याल, कुन्दन र नरनाथ लुइँटेल, सं. । २०५१ । *जननेता मजदूरहरूसँग* । काठमाडौँ : नेपाल ट्रेड युनियन महासंघ ।
- इन्सेक । २०५० । *मानवअधिकार वर्ष पुस्तक १९९३* । काठमाडौँ : अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) ।
- उपाध्याय, गोपीरमण । २०६५ । *जनताको बहुदलीय जनवाद : विगत, वर्तमान र भविष्य* । काठमाडौँ : पुस्तक सेन्टर ।
- कान्तिपुर । २०५०क । एमाले महासचिवको जीप दुर्घटनाग्रस्त । ४ जेठ, पृ. १ ।
- कान्तिपुर । २०५०ख । दासढुंगा दुर्घटना (सम्पादकीय) । ५ जेठ, पृ. ४ ।
- कान्तिपुर । २०५०ग । श्रद्धाञ्जलि (सम्पादकीय) । ७ जेठ, पृ. ४ ।
- कान्तिपुर । २०५०घ । स्व. भण्डारीको सम्मानमा स्मृति ग्रन्थ र विह्वन । १० जेठ, पृ. ८ ।
- के.सी, सुरेन्द्र । २०६० । *नेपालमा कम्युनिस्ट आन्दोलनको इतिहास भाग २ (२०२०-२०४९)* । काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डारी ।
- गोरखापत्र । २०५०क । जीप त्रिशूलीमा डुब्यो : मदन भण्डारी, जीवराजको स्थिति अज्ञात । ४ जेठ, पृ. १ ।
- गोरखापत्र । २०५०ख । अपुरणीय राष्ट्रिय क्षति (सम्पादकीय) । ७ जेठ, पृ. ४ ।
- गौतम, राजाराम । २०६८ । १८ वर्षपछि मदनलाई सम्झंदा । *कान्तिपुर*, ३ जेठ, पृ. ७ ।
- गौतम, राजेन्द्र । २०५१ । *मदन भण्डारी : एक व्यक्ति अनेक व्यक्तित्व* । काठमाडौँ : शंकर विष्ट र बुद्धिमाया गौतम ।
- गौतम, राजेन्द्र । २०५४ । *जननेता मदन भण्डारी : पार्टी कार्यनीति र राजतन्त्रबारे* । काठमाडौँ : चैनपुर प्रकाशन ।
- थापा, बलराम, सं. । २०५२ । *जननेता क. मदन भण्डारी पत्रकारहरूबीच* । काठमाडौँ : नेकपा (एमाले) संखुवासभा-काठमाडौँ सम्पर्क मञ्च ।
- थापा, सूर्य, सं. । २०५६ । *संसद्मा मदन भण्डारी* । काठमाडौँ : मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान ।
- दाहाल, पुष्पोत्तम । २०६८ । मदन भण्डारी र माओवादी । *अन्नपूर्ण पोष्ट*, ४ जेठ, पृ. ६ ।

- धौलागिरी सन्देश । २०५० । *मदन-आश्रित स्मृति अंक* । १(१) ।
- नयाँ पत्रिका । २०६८ । मदन हत्यामा मैले गिरिजाबाबुमाथि शंका गरेको थिएँ । ३ जेठ, पृ. ६ ।
- नवयुग । २०६६ । जननेता मदन भण्डारी जबज विशेषाङ्क । १९(७) ।
- नागरिक । २०६७ । कमरेड मदन (मदन भण्डारी विशेषांक) । १ जेठ, पृ. १-८ ।
- नेपाल, देवी । २०६३ । कवि मदन भण्डारीको कवितात्मक भविष्यवाणी र वर्तमान राजनीति । *विचार* १३(१०) : ७७-८० ।
- नेपाल, देवी । २०६६ । मदनको साहित्यिक व्यक्तित्व । *नवयुग* १९(७) : १२३-१२६ ।
- पाठक, तिलक । २०६४ । साप्ताहिक पत्रिकामा दलीय राजनीति । *मिडिया अध्ययन* २ : ७५-१०४ ।
- पोखरेल, ईश्वर, सं. । २०५० । *मदन-आश्रित श्रद्धाञ्जलि स्मारिका* । काठमाडौँ : केन्द्रीय कार्यालय, नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एकिकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी) ।
- पौडेल, अनिल । २०६६ । *तरिखरमा मदन भण्डारी* । उर्लाबारी : मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठान नेपाल ।
- प्याकुरेल, सुबोधराज, कुन्दन अर्याल र नरनाथ लुईटेल, सं. । २०५१ । *जननेता भण्डारी* । काठमाडौँ : सुबोधराज प्याकुरेल, कुन्दन अर्याल र नरनाथ लुईटेल ।
- बस्नेत, बबिता । २०६८ । साप्ताहिक पत्रिकाको राजनीतिक, आर्थिक र व्यावसायिक पक्ष । *मिडिया अध्ययन* ६ : २५१-२७४ ।
- भण्डारी, मदन । २०६२ । *मदन भण्डारीका संकलित रचनाहरू* । काठमाडौँ : फूलचोकी इन्टरप्राइजेज ।
- मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान । २०५३ । *श्वेत-शार्दूलको गर्जन : जननेता मदन भण्डारी भाषण सङ्ग्रह - १* । काठमाडौँ : मदन-आश्रित स्मृति प्रतिष्ठान ।
- राणा, त्रिलोकप्रताप । २०५१ । दासढुंगा दुर्घटनासम्बन्धी न्यायिक जाँचबुझ आयोग (खण्ड १) । श्री ५ महाराजधिराजका हजुरमा चढाएको प्रतिवेदन ।
- लामा, अमर । २०५३ । *दासढुंगा दुर्घटनाको दर्पण* । काठमाडौँ : न्यू त्रिवेणी प्रकाशन ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश । २०६८ । मदन भण्डारीका कवितामा प्रगतिवादी चेतना । *आजको दिशाबोध* : *मदन भण्डारी स्मारिका-२०६८* । काठमाडौँ : मदन भण्डारी फाउन्डेसन ।
- लिम्बू, भुमा । २०६८ । मदन भण्डारीको जन्मथलो । *नागरिक* (घुमफिर), ३ वैशाख ।
- सिम्खडा, जिवेन्द्र । २०५० । एउटा नक्षत्रको अस्त । *कान्तिपुर*, ६ जेठ, पृ. ४ ।
- सूर्य मासिक । २०५० । *श्रद्धाञ्जलि अंक* (वैशाख) । १(७) ।
- Cort, John E. 2010. *Framing the Jina: Narratives of Icons and Idols in Jain History*. New York: Oxford University Press.
- Just, Marion and Ann Crigler. 2000. Leadership Image-Building: After Clinton and Watergate. *Political Psychology* 21(1): 179-198. Available at <http://www.jstor.org/stable/3792070>, Accessed on 25 July 2011.
- Onta, Pratyoush. 1999. The Career of Bhanubhakta as a History of Nepali National Culture, 1940-1999. *Studies in Nepali History and Society* 4(1): 65-136.
- Schwartz, Barry and Howard Schuman. 2005. History, Commemoration and Belief: Abraham Lincoln in American Memory, 1945-2001. *American Sociological Review* 70(2): 183-203.
- The Rising Nepal. 1993. National Tragedy (editorial). 19 May, p. 4.